

ook dit boek een clichématig beeld van de landbouw in de negentiende eeuw en daarvoor. Tot 1850 zou er niets gebeurd zijn in de landbouw: het leven en de manier van werken werden toen nog door traditie bepaald. Pas daarna zou de productiewijze echt veranderd zijn. Het is echter bekend, dat de landbouw ook vóór 1850 belangrijke veranderingen doormaakte.

Het is een enigszins braaf boek geworden. Dat kan haast niet anders voor een gedenkboek dat voor een groot publiek is bestemd. Maar het grote voordeel van dit laatste is, dat het boek zeer toegankelijk is. En dat kunnen we maar van weinig wetenschappelijke studies zeggen.

Paul Brusse

T. Pollmann, *Volkswoningbouw 1900-1945. Een analyse van overlevingskansen* (CRM-reeks VIII; Den Haag: Sdu uitgevers, Zeist: Rijksdienst voor de monumentenzorg, 1997, 109 blz., f39,90, ISBN 90 12 08317 6).

Dit boek is tot stand gekomen uit vrees voor sloop van veel sociale woningbouw van voor de Tweede Wereldoorlog. Deze woningen, vaak van cultuurhistorische en ruimtelijke betekenis, zijn over het algemeen onbeschermd gebouwen, zonder de status van monument. Hun voortbestaan loopt vooral gevaar door het huidige volkshuisvestingsbeleid, de zogenaamde herstructurering.

In dit boek wordt het probleem in zijn algemeenheid uiteengezet. De herstructurering vormt een belangrijk onderdeel van het rijksbeleid op het terrein van de stedelijke vernieuwing en is gericht op het opwaarderen van woonwijken die zich sociaal in een neergaande spiraal bevinden. In praktijk betekent dit vaak dat de voorraad goedkope woningen wordt verminderd, teneinde duurdere woningen te bouwen, om zo een meer gemêleerde bevolkingssamenstelling te realiseren. De auteur plaatst enige kritische kanttekeningen bij de noodzaak van herstructurering. Zo wijst zij erop dat geprivatiseerde woningcorporaties, waarvan met het veranderen van de doelstelling ook het optreden is veranderd, er baat bij hebben het problematische karakter van een buurt te benadrukken, omdat dit subsidies oplevert.

Het grootste deel van het boek is gewijd aan verschillende vooroorlogse wijken en projecten in steden als Helmond, Leeuwarden en Utrecht. In het kort wordt de geschiedenis van iedere wijk weergegeven en wordt ingegaan op de staat van de woningen en de plannen die de woningcorporaties en de gemeente hebben, dan wel reeds hebben gerealiseerd. In sommige wijken dreigt sloop, in andere is die dreiging tijdig afgewend en zijn de woningen met zorg gerenoveerd. Zo wordt in De Gordel '20-'40 in Amsterdam, onder leiding van een supervisor in het kader van het Welstandstoezicht, getracht de wijk verantwoord te renoveren. De aanpak van de auteur in deze hoofdstukken, waarin de nadruk ligt op het uiteenzetten van de relevante ontwikkelingen en het weergeven van de meningen van de direct betrokkenen (onder wie medewerkers van woningcorporaties, gemeenten en bewoners) door middel van citaten, levert een levendig beeld op.

De auteur neemt een eigen standpunt in en laat duidelijk blijken dat naar haar idee de sloopdrift van sommige corporaties onvoldoende gefundeerd is. Op bepaalde plaatsen had zij het onderwerp echter wat zakelijker mogen benaderen. Zo wordt in het hoofdstuk 'Het straatbeeld: homogeen of versnipperd?' voornamelijk volstaan met het weergeven van uitspraken van bewoners over de wenselijkheid van een eenvormig straatbeeld.

Op de achterkant van het boek staat dat het een *must* is voor monumentenzorgers, bestuurders, bouwers, architecten en bewonersverenigingen. Inderdaad zal dit boek, dat is voorzien van plattegronden, foto's en een literatuurlijst per hoofdstuk, voor deze groep interessant zijn.

De grote lijnen van de problematiek worden duidelijk weergegeven en degenen die behoud van de vooroorlogse wijken nastreven, kunnen wellicht enkele tips opdoen. De lezer die met name geïnteresseerd is in architectuur vindt in dit boek waarschijnlijk te weinig van zijn gading.

Simone Wijna

B. W. Carpenter, *W. O. J. Nieuwenkamp. First European artist in Bali* (Abcoude: Uniepers, 1997, 208 blz., ISBN 90 6825 198 8). J. F. K. Kits *Nieuwenkamp, W. O. J. Nieuwenkamp (1874-1950). Beeldend kunstenaar, schrijver, architect, ontdekkingsreiziger, ethnoloog en verzamelaar van Oostaziatische kunst. Gezien door tijdgenoten* (Amersfoort: Bekking, 1997, 125 blz., ISBN 90 6109 433 X).

W. O. J. was zijn naam, Nieuwenkamp kwam erachteraan. Lange tijd was hij een begrip, deze tekenaar die ook schreef, verzamelde, ontwierp en zelfs als ontdekkingsreiziger door het leven ging. Geboren in Haarlem als zoon van een reder en handelaar eindigde hij in een prachtige villa in Italië. Talloze tentoonstellingen had hij toen achter de rug en vele rijk geïllustreerde boeken had hij gepubliceerd. Koningin-moeder Emma was een van zijn vele invloedrijke sponsors. Een talent met revolutionaire aspiraties was hij dan ook niet, wel een bohémien die zich verzette tegen een leven in het handelshuis van zijn vader vanwaar hij de benen nam naar verre landen.

Bali en Lombok hoorden tot zijn bestemming. Daar maakte hij de tekeningen en schetsen voor het imposante boek *Bali en Lombok* dat vooral Bali op de agenda van kunstkenners en gefortuneerde reizigers zou zetten. Het boek kwam precies op tijd. Had niet immers het Nederlands-Indisch gouvernement hard toegeslagen op beide eilanden en was daar niet een bijna onfatsoenlijk gejuich over opgegaan in Nederland? Jazeker. Maar naast gejuich was er ook kritiek, en Nieuwenkamps werk waarin de allure en de gratie van de Balinese kunst werden vastgelegd, moest het bewijs leveren dat onderwerping niet gelijk was aan vernietiging-

Nieuwenkamp staat aan het begin van de schepping van het mythische Bali, van het Bali als paradijs. Krause, de fotograaf die het Balische naakt fotografeerde en in 1920 zijn beroemde fotowerk *Bali, Volk - Land - Tånze - Feste* publiceerde was de tweede kunstenaar die Bali als paradijs op de markt bracht, gevolgd door Covarrubias met zijn *Island of Bali* in 1937.

Het waren deze drie kunstenaars die de basis legden voor wat nu de Bali-industrie is. Om de weg terug te volgen, vanaf de Bali-industrie met zijn glimmende prospectussen van een reisje van 10 dagen voor f 1200 naar het eiland van zee, zon, kunst, mooie meisjes en niet te vergeten beeldschone knaapjes naar het zo fraaie, maar arme eiland waar onderdrukking, syfilis, prostitutie, machismo en onderlinge rivaliteit net zo leefden als elders, is kennis van de stations die onderweg gepasseerd zijn nodig. Het boek *Bali en Lombok* van W. O. J. Nieuwenkamp is het eerste station. Wie het overslaat, kan niet achterhalen hoe een mythe vorm aannam en leidde tot het massa-vermaak in bikini en g-string. Zoals op vele andere plaatsen in de wereld, of ze nu Volendam of Ibiza heten, begon de mythe van het ongerepte stukje aarde met een paar kunstenaars die de plek ontdekken en hem wereldberoemd maken. W. O. J. die bij al zijn oprechtheid ook een goed oog had voor trends, was één van die kunstenaars.

Twee boeken brengen W. O. J. weer tot leven. Het grootste is dat van Bruce W. Carpenter die op Bali woont en een prachtig geïllustreerd boek maakte waarin op heldere wijze Nieuwenkamps werk op met name Bali en Lombok wordt getoond, beschreven en becommentarieerd. Car-